

УДК 911.3

Мельник Л. В., Петренко О.Ю.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано особливості становлення і розвитку зерно продуктового ринку в Україні. Визначено чинники формування та напрямки підвищення ефективності зернового виробництва.

В статті охарактеризовані особливості становлення і розвитку зерно продуктового ринку в Україні. Определены факторы формирования и направления повышения эффективности зернового производства.

An human-geographical analysis of a Grain market analysis of the impact of various factors on the formation and development of the Grain Market in Ukraine, the place of Ukraine in world grain trade.

Ключові слова: ринок, зерно продукто́вий ринок, зерно продукто́вий під комплекс.

Ключевые слова: рынок, зернопродукто́вый рынок, зернопродукто́вый подкомплекс.

Keywords: market, food grain market, Grainproducing subcomplex.

Вступ. Постановка проблеми. Майже на всіх історичних етапах розвитку суспільства зерно було і нині залишається важливим джерелом багатства України як і значної частини інших країн світу. Для сьогоденної України зерновиробництво та ринок зерна є надзвичайно актуальним питанням, адже зернове господарство в нашій державі з давніх часів було провідною галуззю розвитку аграрної сфери. Зерно займає особливе місце серед базової сільськогосподарської продукції, що забезпечує продовольчу безпеку України. Тому актуальним є всебічне вивчення зернопродуктового ринку, підвищення значення ринкового середовища для розвитку економіки та соціального забезпечення населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та загальнометодологічні проблеми розвитку зернопродуктового підкомплексу знайшли відображення у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: Г.В. Балабанова, В. Бойка, В. Власова, В.М. Ганганова, А.

Гордєєва, М.Зубця, О. Канєвського, Н.І.Мезенцевої, Я.Б. Олійника, Б. Панасюка, В. Ремесла, П.Саблука, та інших.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є здійснення суспільно-географічного аналізу сучасного стану зернопродуктового ринку, аналізу впливу різноманітних чинників на формування та розвиток зернопродуктового ринку в Україні, визначення місця України у світовій торгівлі зерном.

Виклад основного матеріалу. Виробництво зерна в Україні традиційно тривалий історичний період посідає одне з основних місць у розвитку сільського господарства, якій належить пріоритетне значення в забезпеченні продовольчої безпеки країни, слугує сировинною базою для виготовлення ряду промислових товарів, належить до важливих джерел створення кормових ресурсів, має велике значення у формуванні експортних поставок продовольчих товарів держави. Україна належить до провідних держав-зерновиробників світу.

Проте сучасний стан ефективності зерновиробництва викликає занепокоєння. В останні роки простежується тенденція до нестабільного й істотного зниження ефективності виробництва зерна від досягнутого рівня. З погляду сезонної цінової динаміки останніми роками український зерновий ринок відрізняється різкими коливаннями цін. Державне регулювання ринку зерна не відіграє стимулювальної ролі щодо виробництва зерна та не здатне ринковими методами ефективно реагувати на впливи світового зернового ринку. Ефективність та прогнозованість державного регулювання ринку зерна є об'єктивною передумовою зростання зернового сектора України. Недостатня системність та неузгодженість законодавства України, а також його вибіркоче виконання, справляють суттєвий негативний вплив на стан зерновиробництва та ефективність маркетингу зерна, що призводить до втрат для учасників зернового ринку та економіки в цілому.

Важливу роль відіграє ринковий механізм, який виконує ряд функцій: в основу економічного розвитку ставить працівника; стимулює ефективно (до певних меж) використання обмежених ресурсів на основі прискорення НТП; сприяє збалансуванню попиту і пропозицій.

Вигідне територіально-економічне розташування України, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, великий історичний досвід українського селянства є передумовами, що вивели нашу країну в розряд зернових держав світу. Проте, маючи великі потенційні можливості у виробництві та експорті зерна та зайняти достойне місце на світовому ринку, вітчизняне зернове господарство в останні роки відзначається нестабільністю та великою залежністю від природньо-кліматичних умов [6, С. 5-7].

Під зернопродуктовим ринком розуміють економіко-географічний простір або певну територію в межах якої відбувається купівля-продаж продукції рослинництва, а саме: зернових культур (за П.Т.Саблуком) [5].

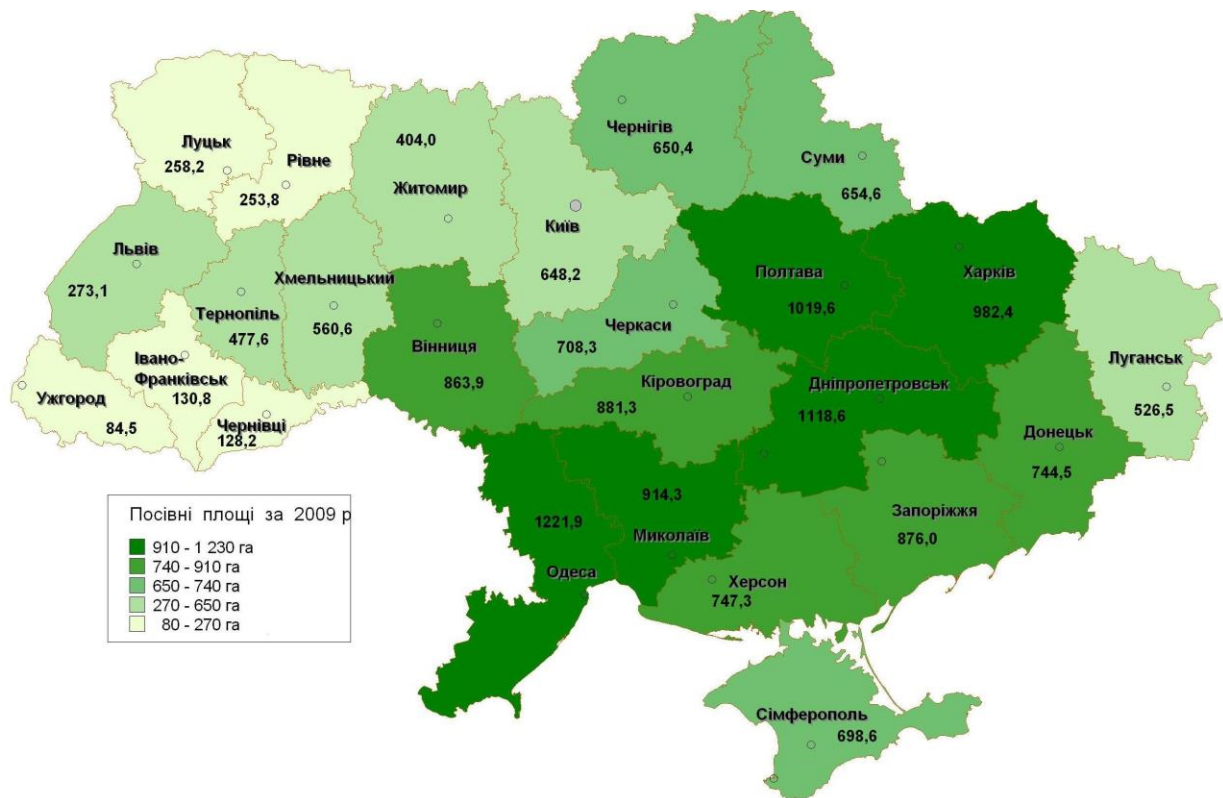

Рис. 1. Розподіл посівних площ, що зайняті під зерновими культурами, за регіонами України в 2009 р., га

Чинники, що впливають на формування та розвиток зернопродуктового підкомплексу і безпосередньо ринку, поділяються на:

- природно-географічні (агрокліматичні, ґрунтові і водні ресурси), які змінюються в залежності від природної зони – Полісся, Лісостепу, Степу, а також Криму і Карпат. Вони впливають на можливість вирощування конкурентоспроможної продукції, наприклад:
 - ґрунтово - кліматичні ресурси Полісся сприяють вирощуванню озимого жита та зернобобових культур;
 - у Лісостепу склалися найкращі умови для вирощування озимої пшениці, кукурудзи на зерно, ячменю та зернобобових;
 - провідними культурами в Степу є озима пшениця, кукурудза на зерно, ячмінь, просо, рис;
 - у північних передгірських і гірських районах Карпат природні умови сприяють вирощуванню озимого жита, а в низовинах і передгірських районах Закарпаття — озимої пшениці, кукурудзи [2, С.12].

В залежності від дії тих чи інших факторів основні показники зерновиробництва (посівні площі та урожайність) варіюють в межах України.

- суспільно-географічні (рівень господарського освоєння території, науково-технічний прогрес, потреби населення в продуктах харчування, характер розселення і рівень забезпечення трудовими ресурсами).

Важливою складовою частиною освоєння території України є рівень розвитку інфраструктури території. Провідна роль у структурі перевезень вантажів АПК належить автомобільному транспорту (автоцистерни,

спеціалізовані автомашини для овочів, хліба, рефрижератори). Залізничний транспорт займає провідне місце у здійсненні зовнішніх зв'язків АПК.

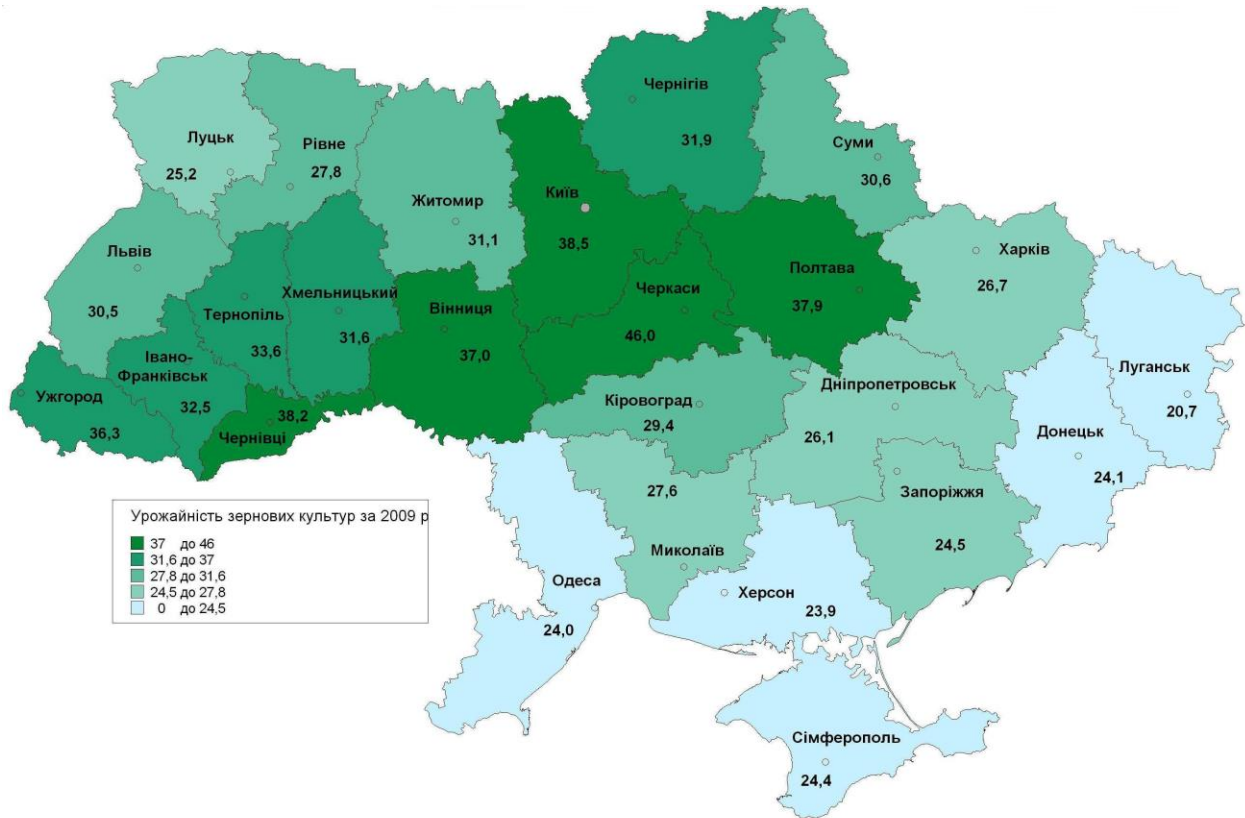

Рис. 2. Розподіл урожайності зернових культур за регіонами України в 2009 р., ц/га

Найкраще забезпечені трудовими ресурсами лісостепові області. Найбільша потреба - у степових областях. Ступінь забезпеченості трудовими ресурсами впливає на спеціалізацію агропромислових комплексів [3, С.6].

Цивілізаційні	Ринок зерна	Обов'язкові
Етична коректність		Розвиток інфраструктури
Інтеграція в систему світових господарських зв'язків		Розвиток різних форм власності
Розвиток соціальної сфери		Державна підтримка
	<i>Первинні</i>	
Конкуренція		Автономність дій на засадах соціального партнерства
Економічна свобода		Прозорість ринку

Рис. 3. Умови становлення та розвитку ринку зерна і його продукції [3, С.6].

Оскільки основу сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку в Україні складають зернове виробництво і зерновий ринок, їх нестабільність призводить до посилення нестабільності агровиробництва і до підвищення соціальної напруги у суспільстві.

Розвиток зернового господарства регулюється Законом "Про зерно та ринок зерна в Україні".

У серпні 1996 р. було засновано Державне підприємство "Хліб України" на підставі постанови Кабінету Міністрів №1000, що є державною холдинговою компанією і створювалося з метою забезпечення виконання державного замовлення.

У 1995 - 1996 рр. засновано Українську аграрну біржу (перша біржова структура в аграрній сфері).

В Україні вже зроблено перші кроки по організації інфраструктури с/г ринку. Сьогодні функціонує 459 бірж, з яких 118 - універсальні, 201 - товарні та товарно-сировинні, 31 - агропромислові біржі, а також 144 агроторгових домів, 291 оптово-продовольчих ринків, 16589 заготівельних пункти.

24 вересня 1997 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про подальший розвиток ринку зерна в Україні» і відповідно до неї створено інтервенційний фонд зерна обсягом 600 тис. т за рахунок зерна державного резерву [7].

Для стабілізації і збільшення обсягів виробництва зерна, відновлення і розвитку конкурентоспроможного зернового виробництва державою розроблено заходи щодо впорядкування і оптимізації зернового ринку:

- постанову Кабінету Міністрів України "Про утворення Державної акціонерної компанії "Хліб України" від 22 серпня 1996р., № 1000;

- Програма "Зерно України", затверджена наказом Мінагропрому;

- Указ Президента України від 29 червня 2000р. "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна";

- Програма "Зерно України - 2001 - 2004" (27 листопада 2000 р.), метою якої було - забезпечення поступового нарощування валового виробництва зерна від 35 млн. тонн у 2000 р., до 40 млн. тонн у 2004 р., створення надійної кормової бази за рахунок її поповнення концентрованими кормами, а також виділення для експортних поставок щорічно до 5,5 - 6,5 млн. тонн.

У грудні 1999 р. ДАК «Хліб України» надаються Міністерству аграрної політики. Тому виникла необхідність підготовки цільової програми «Зерно України – 2008-2015». Її розробка здійснюється з урахуванням проекту Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року. Головна мета: гарантування забезпечення зростаючих проблем населення і переробних галузей України у зерні належної якості, нарощування експорту зерна, забезпечення ефективної роботи інфраструктури.

Під впливом соціально-економічних і техніко-технологічних факторів зернове виробництво в Україні протягом ХХ ст. набуло різновекторного розвитку. Відбулись великі зрушення у структурі посівних площ зернових культур, їх регіональному розміщенні, урожайності, валових зборах, якісному складі зерна. З початку ХХ століття

Україна рік у рік почала нарощувати експорт зерна, здобувши визнання житниці європейських країн.

Таблиця 1. Динаміка експортно-імпортних операцій на ринку зерна України за 1996-2010 рр. (тис дол. США)

Роки	Експорт	Імпорт
1996	375405,3	27345,6
1997	127924,8	19642,5
1998	313934,3	19074,9
1999	506858,4	19947,2
2000	122779,8	118395,2
2001	483554,7	50201,6
2002	988041,6	24321,1
2003	402316,2	522648,2
2004	844541,6	166953,6
2005	1383971,4	57727,3
2006	1353870,5	59625,2
2007	763729,4	86584,7
2008	3703796,2	146525,6
2009	3556198,1	98538,6
2010	2467061,5	145554,8

Джерело: розрахунки за даними Держкомстату України

Дані, які відображені в Таблиці 1, доводять, що в Україні протягом років незалежності спостерігалось додатне сальдо експорту-імпорту. Протягом 2005-2006 рр. почалось інтенсивне збільшення експорту і ціни продукції. Протягом 2008-2010 рр. експорт хоч і мав високі показники, але його обсяг зменшувався.

Для сучасної України сезон 2009/10 (червень-липень) відзначився тим, що наша держава втрималась на третьому місці в рейтингу провідних світових експортерів зерна разом з Росією (з часткою на світовому ринку більше 10%). Обидві країни експортували на зовнішні ринку по 24,2 млн. тонн зерна. Україна доставила пшениці - 9,3 млн. тонн, ячменю - 6,2 млн. тонн, кукурудзи - 5,3 млн. тонн, гороху і гречки - по 0,4 млн. тонн.

Перше і друге місця займають США і ЄС. США поставили 81 млн. тонн зерна, в тому числі 49,5 млн. тонн кукурудзи, 23,5 млн. тонн пшениці, 4,3 млн. тонн сорго і 3,3 млн. тонн риса; ЄС - 24 млн. тонн., з них - 21,0 млн. тонн пшениці, 1,4 млн. тонн ячменя, 1,3 млн. тонн кукурудзи, 0,2 млн. тонн вівса [8].

Подальшому розвитку України як «Житниці Європи» заважає низка проблем, які потребують негайного вирішення для стабілізації розвитку ринку зерна і його процвітання:

– *невідповідність наявних в Україні терміналів зберігання і транспортування зерна амбіціям розширення присутності на світовому зерновому ринку.* В Україні сумарна потужність сертифікованих елеваторів становить 27 млн. т., у яких, зважаючи на технічний стан, реально розміщується близько 20 млн. т. зерна, коли орієнтовна потреба – 20 млн. т.;

- *низька пропускна здатність українських портів та слабка роль держави у відповідних процесах.* До кінця 2008 р. пропускна здатність українських державних портів і приватних терміналів щодо зернових вантажів збільшилася до 26 млн. т/рік. Водночас навіть наявні перевантажувальні потужності для зернових вантажів використовуються не повною мірою внаслідок слабкої інфраструктури припортових залізничних станцій та нестачу під'їзних колій до портів [5, С. 11];
- *низький рівень упровадження альтернативних методів перевезення.* Забезпеченню експорту зерна сприятимуть альтернативні засоби перевезення, зокрема контейнерні, які дешевші й оптимальніші для роботи припортових елеваторів щодо обробки та економії часу;
- *несистемність маркетингової та комерційної підтримки національного експорту зернових.* Схеми реалізації відповідних заходів повинні враховувати як державну (провідна), так і приватну ініціативу;
- *відсутність належної роботи щодо інформаційної підтримки національного зернового експорту,* проведення адекватних контрзаходів у випадках дискредитації національного урожаю.

Подальше функціонування і розвиток цивілізованого прозорого ринку зерна в Україні вимагає:

- з виходом України на світовий продовольчий ринок, забезпечення виробництва високоякісного продовольчого зерна;
- упорядкування взаємозв'язків різних елементів технологічного процесу виробництва зерна і забезпечення максимального використання наявних с/г угідь на основі розвитку орендних відносин та створення підприємницьких організаційно-виробничих структур, підвищення ефективності виробництва;
- державної підтримки розвитку кооперації товаровиробників. Держава повинна стати на шлях регульованого ринку, де відносини виробників зерна з партнерами в процесі його реалізації будуються залежно від напрямку подальшого використання зернопродуктів [4].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Україна має великий, проте не розкритий потенціал для того, щоб займати одну з провідних позицій на світовому ринку зерна. Стратегічною метою розвитку вітчизняного ринку має бути досягнення рівня провідних світових експортерів зерна. Проте слід пам'ятати, що в першу чергу повинні задовольнятися продовольчі потреби держави. Здійснений аналіз може бути використаний для вивчення продовольчої безпеки у регіональному розвитку та для обґрунтування регіональної політики держави у сфері забезпечення населення продуктами харчування.

1. Буняк Н.М. Попити і пропозиція як основа формування ринку /Н.М. Буняк//Вісник аграрної науки. – 2001. – 12.
2. Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: Монографія. – Одеса: Інститут проблем ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, 2008. – 311 с.
3. Макаренко П.М., Сиченко О.О. Ринок зерна і регіональне землевиробництво: Монографія. – Дніпропетровськ: Герда, 2007. – С. 188.

4. Омеляненко Г.Г. Концептуальні положення відновлення та розвитку зернового виробництва в Україні/ Г.Г. Омеляненко // Економіка АПК. – 2000. – 12.
5. Саблук П.Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред. П.Т. Саблука // – К.: ІАЕ, 2000. – 556 с.
6. Черевко Г.В. Державне регулювання економіки АПК / Г.В. Черевко // Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 339 с.
7. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=37-15> - Офіційний сайт Верховної Ради України. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» .
8. www.nbuv.gov.ua - Лялюк Г.В. «Місце України в світовому ринку зерна».